

Byzantina Symmeikta

Vol 32 (2022)

BYZANTINA SYMMEIKTA 32

Βιβλιοκρισία: G. HATZELIS, Byzantine military manuals as literary works and practical handbooks. The case of the tenth-century “Sylloge Tacticorum”, Routledge, London and New York 2019

Ευστρατία ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.31476](https://doi.org/10.12681/byzsym.31476)

Copyright © 2022, Ευστρατία Δημήτριος Συγκέλλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ Ε. (2022). Βιβλιοκρισία: G. HATZELIS, Byzantine military manuals as literary works and practical handbooks. The case of the tenth-century “Sylloge Tacticorum”, Routledge, London and New York 2019. *Byzantina Symmeikta*, 32, 542–546. <https://doi.org/10.12681/byzsym.31476>

G. HATZELIS, *Byzantine military manuals as literary works and practical handbooks. The case of the tenth-century "Sylloge Tacticorum"*, Routledge, London and New York 2019, σελ. 201. ISBN 978-1-138-59601-6

Οι πολεμικές πραγματείες, τα λεγόμενα *Τακτικά*, τα οποία ανήκουν σε έναν κύκλο πρακτικών εγχειριδίων με κύριο αντικείμενο τον πόλεμο, συμπληρώνουν τον ειδολογικό πλούτο της βυζαντινής γραμματείας. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα, η άνθηση των μελετών για τον πόλεμο στο Βυζάντιο έφερε στο προσκήνιο τη στρατιωτική φιλολογία ως καίριο εργαλείο μελέτης, κατανόησης και ερμηνείας, τόσο της στρατηγικής και τακτικής του πολέμου, όσο και της συνολικότερης στρατιωτικής κουλτούρας του ελληνικού και ευρύτερου ανατολικού κόσμου στον Μεσαίωνα. Αντλώντας από την μακραίωνα παράδοση ανάλογων κειμένων του ελληνορωμαϊκού κόσμου, τα βυζαντινά *Τακτικά* ανέδειξαν τη συνέχεια της ελληνικής στρατηγικής σκέψης (W. Kaegi), θέτοντας την πολεμική σύρραξη όχι στο επίκεντρο του πολέμου, όπως θα ήθελε ο Carl von Clausewitz, αλλά στο πλαίσιο μιας αμυντικής στρατηγικής που εξελίχθηκε στον χρόνο σε συνάφεια με τα πολεμικά τεχνολογικά μέσα, το είδος των αντιτιθέμενων δυνάμεων και τη «γεωγραφία» των πολεμιστών.

Ορισμένα από τα έργα αυτά, τα οποία καταλαμβάνουν μικρό μέρος της βυζαντινής φιλολογικής παραγωγής, έχουν μελετηθεί με σημαντικό βαθμό (λ.χ. τα *Τακτικά* του Λέοντος Στ΄ Σοφού), αλλά συνεχίζουν να εγείρουν συζητήσεις αναφορικά με την προέλευση, τις πηγές και τα πρότυπα, τη χρονολόγηση και τη συνάφεια του περιεχομένου τους με τα ιστορικά συμφραζόμενα. Σημαντικό πρόβλημα παραμένει η διερεύνηση της χειρόγραφης παράδοσής τους. Η μονογραφία του Γ. Χατζέλη εστιάζει στη *Συλλογή Τακτικών*, ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο που είχε προκαλέσει ανάλογα ερωτήματα και στο παρελθόν, χωρίς όμως να έχει τύχει κάποιας ειδικής έρευνας από την εποχή έκδοσης του κειμένου από τον A. Dain το 1938. Το κείμενο της *Συλλογής* χρησιμοποιείται από τον

συγγραφέα ως μελέτη περίπτωσης, προκειμένου να διερευνηθεί η σχέση των έργων αυτού του είδους με τη στρατιωτική πραγματικότητα.

Ο ίδιος συγγραφέας, σε συνεργασία με τον J. Harris, έχει μεταφράσει στα Αγγλικά τη *Συλλογή Τακτικών* με τον τίτλο: *A tenth century byzantine military manual: the Sylloge Tacticorum* (Abingdon 2017). Στην εισαγωγή της μετάφρασης αυτής περιλαμβάνεται συνοπτικά όλο το θεωρητικό πλαίσιο που δομεί τα κεφάλαια της μονογραφίας, η οποία εκδόθηκε στη συνέχεια αυτοτελώς (2019) ως επεξεργασμένη μορφή της διδακτορικής διατριβής του.

Η μονογραφία αποτελείται από επτά κεφάλαια, στα οποία εξετάζονται διεξοδικά το ιστορικό πλαίσιο που ώθησε στη σύνθεση του κειμένου της *Συλλογής Τακτικών* (κεφ. 1), οι πηγές (κεφ. 2) και ο χρόνος γραφής (κεφ. 3), η συγγραφή και «πατρότητα» του κειμένου (κεφ. 4), η αυθεντικότητα (κεφ. 5), η πρακτική χρήση (κεφ. 6) και η επίδρασή του σε μεταγενέστερα ανάλογα κείμενα (κεφ. 7). Προηγείται η Εισαγωγή, όπου επιχειρείται γενική παρουσίαση του περιεχομένου της *Συλλογής*, της χειρόγραφης παράδοσής της, των εκδόσεων και μεταφράσεων του κειμένου, όπως επίσης η παράθεση των πορισμάτων όλων των προηγούμενων ερευνών, από τα τέλη του 18ου αι. μέχρι σήμερα. Η μονογραφία κλείνει με την ανακεφαλαίωση των συμπερασμάτων της έρευνας.

Έτσι, στο πρώτο κεφάλαιο περιγράφονται οι πολεμικές συνθήκες στο α΄ μισό του 10ου αι., οπότε τοποθετείται η συγγραφή της *Συλλογής Τακτικών*. Πρόκειται για την περίοδο μετάβασης από τη στρατηγική της φθοράς του εχθρού, που εφάρμοζαν συνήθως οι Βυζαντινοί, στην ανάληψη επιθετικής δράσης με τη διενέργεια εκτεταμένων στρατιωτικών επιχειρήσεων. Πεδίο της δράσης αυτής ήταν η Ανατολή, κυρίως μετά την εξασθένηση του χαλιφάτου των Αββασιδών και τον περιορισμό της βουλγαρικής απειλής στα δυτικά. Η πρωτοβουλία των Βυζαντινών δεν σήμαινε απαραίτητα μια επεκτατική στρατηγική, όπως ορθά επισημαίνει ο συγγραφέας, εφόσον αυτή δεν βασιζόταν στην προσάρτηση εδαφών, αλλά στην εξασφάλιση όλων εκείνων των μέσων (π.χ. υποτέλεια, ουδετερότητα, κ.α.) που θα ενίσχυαν το κύρος και την επιρροή της αυτοκρατορίας. Τόσο η στρατηγική, όσο και τα εργαλεία της (στρατός-εξοπλισμός-ηγεσία) αποτυπώνονται ρητά στη *Συλλογή Τακτικών*.

Ακολουθεί το δεύτερο κεφάλαιο, στο οποίο εξετάζονται οι πηγές της *Συλλογής* και επισημαίνεται ο σημαντικός ρόλος της μίμησης στη βυζαντινή λογοτεχνία και ειδικότερα στα στρατιωτικά εγχειρίδια. Κλασσικά συναφή έργα, όπως λ.χ. ο *Στρατηγικός* του Ονησάνδρου, βυζαντινά στρατιωτικά και νομικά εγχειρίδια, ανθολογίες και παραφράσεις, συγκαταλέγονται στις πηγές

της *Συλλογής*, όπως και δύο χαμένες πηγές (*Tactica Perdita, Corpus Perditum*), η μελέτη των οποίων άνοιξε τη συζήτηση σχετικά με την πρωτοτυπία του έργου. Στη συζήτηση αυτή ο συγγραφέας παρεμβαίνει με την αποδοχή μίας μόνο χαμένης πηγής (*Corpus Perditum*) –άποψη που είχε διατυπωθεί από τη L. Mecella– και τη διαπίστωση ότι η *Συλλογή* ακολουθεί τους κανόνες σύνταξης ανάλογων κειμένων, που αν και αντλούν από παλαιότερα έργα, δεν αποτελούν πιστές αντιγραφές τους.

Συνεπώς, είναι δυνατή τόσο η χρονολόγηση, όσο και η ταύτιση του συγγραφέα της *Συλλογής*. Στο τρίτο κεφάλαιο μελετάται το ζήτημα της χρονολόγησης, για την οποία έχουν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις με επικρατέστερη, επί πολλά χρόνια, την περίοδο 903-904 επί Λέοντα Στ΄ Σοφού, το όνομα του οποίου αναγράφεται στον τίτλο του κειμένου. Ο συγγραφέας παραθέτοντας όλες τις σχετικές απόψεις των μελετητών και συνδυάζοντας τις εσωτερικές μαρτυρίες της *Συλλογής* με τις σύγχρονες πολιτικο-στρατιωτικές εξελίξεις καταλήγει πειστικά σε μια μεταγενέστερη χρονική τοποθέτηση μεταξύ 920-944, δηλαδή στη βασιλεία του Ρωμανού Α΄ Λεκαπηνού. Οι στρατιωτικές καινοτομίες των Βυζαντινών σε διοικητικό και επιχειρησιακό επίπεδο, όπως λ.χ. η διάκριση στην ιεραρχία μεταξύ «δρουγγαρίου» και «κόμη» ή η εμφάνιση του στρατιωτικού σώματος των «κατάφρακτων», είναι για τον συγγραφέα η μεγαλύτερη απόδειξη του ισχυρισμού του.

Όπως είναι φυσικό, η διερεύνηση της χρονολόγησης της *Συλλογής Τακτικών* οδηγεί σε αυτή της πατρότητας του κειμένου, η οποία εξετάζεται στο επόμενο (τέταρτο) κεφάλαιο. Συζητείται η αυτοκρατορική προέλευση του κειμένου μέσα από τις απόψεις των ερευνητών, που αναγνώριζαν τον Λέοντα Στ΄, τον αδελφό του Αλέξανδρο ή τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο ως εμπνευστές ή συντάκτες του. Λαμβάνοντας κυρίως υπόψη τον τρόπο με τον οποίο η Μακεδονική δυναστεία νομιμοποιούσε την ισχύ και συνέχειά της μέσω της προπαγάνδας και της λογοτεχνίας, ο συγγραφέας εντοπίζει την (εσκεμμένη) απουσία αναφορών σε αυτή, θεωρώντας τον Ρωμανό Α΄ Λεκαπηνό ως τον ιθύνοντα νου της *Συλλογής*. Ωστόσο, η απόδοσή της στον Λέοντα Στ΄ φαίνεται ότι πραγματοποιήθηκε αργότερα, από τον Κωνσταντίνο Ζ΄ και τον Βασίλειο Λεκαπηνό ως *damnatio memoriae* προς τον Ρωμανό, σφετεριστή του θρόνου και εχθρού των Μακεδόνων. Οι ίδιοι φέρονται και ως διορθωτές του κειμένου, στο οποίο έκαναν μερικές αναπροσαρμογές και προσθήκες, που κρίνονται από τον συγγραφέα επαρκείς για να αναγνωριστούν ως οι κύριοι εμπλεκόμενοι στην αναπαραγωγή του.

Στο πέμπτο κεφάλαιο διερευνάται η γνησιότητα της *Συλλογής Τακτικών* μέσα από τη συγκριτική μελέτη του κειμένου με τις κλασικές πηγές του, δηλαδή τον Ονήσανδρο, τον Πολύαινο και τον Ιούλιο Αφρικανό, και διαπιστώνεται η προσαρμογή των χωρίων τους στη βυζαντινή πραγματικότητα σε ηθικό και επιχειρησιακό επίπεδο. Παράλληλα εξετάζονται άλλα στρατιωτικά εγχειρίδια και κυρίως τα *Τακτικά* του Λέοντα του Σοφού, ώστε να εντοπισθούν τυχόν στρατιωτικές καινοτομίες που εισάγει η *Συλλογή*. Πράγματι, στρατιωτικά σώματα, όπως οι «μικραβλάτοι», και σχηματισμοί μάχης, όπως το κοίλο τετράγωνο, καθώς και νέος εξοπλισμός, όπως τα «κλιβάνια», μνημονεύονται για πρώτη φορά στη *Συλλογή*, η οποία αποτελεί για τον συγγραφέα τον ενδιάμεσο κρίκο μεταξύ των εγχειριδίων του Λέοντα Στ' και του Νικηφόρου Φωκά (*Praecepta Militaria*).

Ακολουθεί το έκτο κεφάλαιο, το οποίο εστιάζει στο ερώτημα κατά πόσον η *Συλλογή Τακτικών* και συνεπώς τα στρατιωτικά εγχειρίδια συνέθεταν απλά φιλολογικά έργα ή είχαν πρακτική αξία. Ο συγγραφέας μελετά αναλυτικά τους παράγοντες που προσδιορίζουν τόσο τη λογοτεχνική, όσο και την πρακτική αξία των κειμένων αυτών καταλήγοντας, όπως είναι αναμενόμενο, στον διφυή χαρακτήρα τους, εφόσον η σύνθεσή τους ακολουθούσε πάγιους λογοτεχνικούς κανόνες (π.χ. μίμηση), ενώ ταυτόχρονα υπηρετούσαν συγκεκριμένους σκοπούς, εκπαιδευτικούς, χρηστικούς ή ιδεολογικούς. Στη συνέχεια, επιχειρεί να εξετάσει την πρακτική χρήση της *Συλλογής* σε συνάφεια με τις σύγχρονες ιστορικές αφηγήσεις θέτοντας τον προβληματισμό σχετικά με την αξιοπιστία των πηγών και τον ρόλο τους στην προαγωγή στρατιωτικών προτύπων, μολοντί επικεντρώνεται στη συζήτηση για ένα χαμένο σώμα ιστορικών πηγών στρατιωτικού προπαγανδιστικού χαρακτήρα, το οποίο όμως δεν μπορεί να αποτελέσει υλικό για την πραγμάτευση του θέματος. Έτσι, ο συγγραφέας στρέφεται στην αναζήτηση πληροφοριών από άλλες πηγές, ανατολικές και δυτικές, καθώς και βυζαντινά διοικητικά ή νομικά έγγραφα και πολεμικές πραγματείες. Αντλεί στοιχεία για την ηγεσία, τις ποινές, την κατασκοπεία, τα στρατόπεδα και τις νυκτερινές επιθέσεις, τις στρατιωτικές μονάδες και τους σχηματισμούς μάχης, τις πολιορκίες και τον πόλεμο φθοράς, από τα οποία διαφαίνεται η επιχειρησιακή εξέλιξη του πολέμου στις αρχές του 10ου αι. και αποδεικνύεται ότι τα πολεμικά εγχειρίδια αποτελούσαν «οδηγούς» χρήσης για το πεδίο της μάχης και πολύτιμα αναγνώσματα για τη στρατιωτική αριστοκρατία.

Στο έβδομο κεφάλαιο περιγράφεται, κάπως σύντομα, η επίδραση που άσκησε η *Συλλογή Τακτικών* σε εγχειρίδια της επόμενης περιόδου και κυρίως στο έργο που αποδίδεται στον Νικηφόρο Φωκά (*Praecepta Militaria*). Διαπιστώνεται ότι η

Συλλογή παρείχε τη βάση πάνω στην οποία εξελίχθηκαν και τελειοποιήθηκαν οι τακτικές του ιππικού και του πεζικού διατηρώντας την ισχύ τους ακόμη και τον 11ο αι., όπως προκύπτει από τα *Τακτικά* του Νικηφόρου Ουρανού.

Τέλος, παρέχεται σύνοψη των βασικών θέσεων του συγγραφέα, ο οποίος φαίνεται ότι επέτυχε να αποκαταστήσει την αξία ενός στρατιωτικού εγχειριδίου, που εθεωρείτο επί πολλά χρόνια αναξιόπιστο και παραγνωρισμένο, λόγω των ποικίλων προβλημάτων που παρουσίαζε η έρευνα γύρω από αυτό. Με μεθοδικότητα και με τη ματιά του ιστορικού απέδειξε τη διασύνδεση του κειμένου με την πολεμική αναγκαιότητα και πρακτική των αρχών του 10ου αι., εντάσσοντάς το στο λογοτεχνικό περιβάλλον της εποχής. Μια αμιγώς φιλολογική διερεύνηση των κειμένων αυτού του είδους –ιδιαίτερα όσων δεν έχουν ακόμη μελετηθεί– θα δώσει τελικά στη βυζαντινή στρατιωτική φιλολογία τη θέση που της αναλογεί.

ΕΥΣΤΡΑΤΙΑ ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων